

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

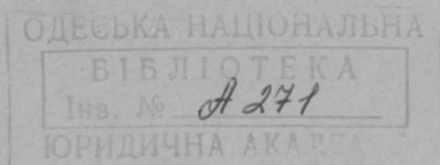
КРАВЧЕНКО СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК: 340.113

МОВА ЯК ФАКТОР ПРАВОУТВОРЕННЯ ТА ЗАКОНОТВОРЕННЯ

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії держави і права
Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник

кандидат юридичних наук, доцент
ОБОРотов Юрій Миколайович
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри теорії держави і права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії правових наук
України **КОЗЮБРА Микола Іванович**, суддя Конституційного Суду України

кандидат юридичних наук, доцент **БОБРОВНИК Світлана Василівна**,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, в.о. завідуючого
відділом теорії держави і права

Провідна установа

Національна академія внутрішніх справ МВС України,
кафедра теорії держави і права, м. Київ

Захист відбудеться "02" жовтня 2000 року о 17 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01. Одеської національної юридичної
академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної
юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "19" бересня 2000 року

зак. №
16

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ЧАНИШЕВА Г.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасних умовах розвитку нашої держави зміни в галузі суспільного, політичного й економічного устрою безпосередньо базуються на національно-правних засадах. Україна конституційно проголошена правовою державою, що обумовлює зростання впливу права на життєдіяльність держави, суспільства й особистості. Досягнення ефективного впливу права вимагає вирішення багатьох проблем: від економічних і соціальних, внутрішньополітичних і міждержавних до національних і конфесійних. Разом з тим доцільно спрямувати зусилля на удосконалювання правової системи як найважливішої ланки всієї інфраструктури нашої цивілізації. Складності у вирішенні цього питання полягають не тільки в істотних прогалинах законодавства, але й у якості підготовки та дії чинних законодавчих актів. Підкреслимо, що необхідність поліпшення якості законів підвищує вимоги до правничої техніки створення нормативно-правних актів, зокрема до їх мовного оформлення. Саме втілення ідеї закону в мовну форму є вихідним пунктом матеріалізації закону і основою набрання законом чинності.

При реформуванні правової системи відбувається активізація законотворчої діяльності на загальномовній національній основі, внаслідок чого істотно трансформується процес розуміння і тлумачення нормативно-правних актів, вимагаючи суттєво нового підходу. Точність і ясність правничих формулювань, якісне і чітке їх мовне втілення, правильне й однозначне використання правничої термінології сприяє належному розумінню нормативно-правних актів, є важливою передумовою подальшого процесу інтерпретації та реалізації сформульованих у мовній формі правних приписів. Різноманітність сфер суспільного життя накладає відбиток на мовне відображення правового буття. При цьому виявляється суб'єктивний характер мовного відображення, оскільки суб'єкти нормотворчої діяльності розрізняються своєю професійною підготовленістю, рівнем компетенції при формулюванні нормативно-правних актів, нарешті, своєю мовною культурою й освіченістю. Сюди ж варто віднести питання проходження правової інформації через різні канали, у результаті чого можуть втрачатися її особливості, які важливі для адекватного тлумачення законодавчих позицій. Часто ці проблеми не можуть бути вирішені за допомогою досконалого мовного втілення правничих понять. Їх вирішення вимагає нового підходу, що полягає у використанні досягнень загальної теорії розуміння (інтерпретації) – герменевтики, а також інших елементів пізнання, таких, як

семіотика, лінгвістична соціопсихологія, когнітивна психологія, логічна семантика та ін. У дисертації ці питання одержують відбиття з позицій правової герменевтики. Підкреслимо, саме мова є найважливішим способом передачі будь-якої інформації, у тому числі й правового характеру. Завдяки мові відображенні у свідомості ознаки стосовно предметів втілюються в матеріальну форму слів, і тим самим утворюється основа для ідеальних об'єктів мислення – понять, за допомогою яких здійснюється процес мислення. У цьому плані – мова першоснова не тільки утворення правних понять, але і фактор, що безпосередньо впливає на процес формування права. Тим самим правоутворюючий і законотворчий процеси подані в дисертації з позицій мовного на них впливу. Стосовно різних правних систем і несучого їх мовного середовища можливо констатувати безпосередній зв'язок мови і права як складової будь-якої культури і цивілізації. На цій підставі розкриваються нові грані, пов'язані з національною системою права і національною мовою як породженням інтелектуально-вольової діяльності людей. Такий підхід дозволяє підійти до сучасного розуміння взаємозв'язку правового буття і національного мовного середовища, створює теоретичну основу для розуміння впливу правової інформації на свідомість людини і суспільства в цілому, оптимального розуміння і тлумачення правних приписів.

Актуальність теми дослідження визначається також тим, що питання мови права і мови закону, правового тексту і його функцій, законодавчої стилістики і лінгвістики, а також особливостей національної правничої термінології не одержали належного висвітлення у вітчизняному правознавстві.

Теоретичною основою дисертації є положення і висновки, що містяться в роботах філософів, правознавців і філологів. У дисертаційному дослідженні аналізуються роботи вітчизняних і зарубіжних фахівців із проблематики мови права, правничої термінології, законодавчої стилістики, у цілому аналізуються дослідження правоутворюючого і законотворчого процесу, законодавчої техніки, а також розробки з загальної психології, лінгвістики та герменевтики. Серед провідних теоретиків права, роботи яких були використані при проведенні дослідження, варто виділити: Алексеева С.С., Боголюбова С.О., Грязина І.Н., Зайцева Ю.Є., Керімова Д.А., Копиленка О.Л., Кудрявцева В.М., Нашиц А., Оборотова Ю.М., Опришка В.Ф., Орзіх М.П., Піголкина А.С., Полєніну С.В., Рабіновича П.М., Савицького В.М., Сурилова О.В., Ушакова О.О., Черданцева О.Ф. та ін. Основою філологічної бази дослідження стали праці таких авторів, як Будагов Р.О., Горбул О.Д., Грінченко Б.Д., Губаєва Т.В., Капавець Г.М.,

Козачук Г.О., Кримський А.Ю., Ожегов С.І., Паламар Л.М., Пономарів О.Д., Потебня О.О., Сербенська О.А., Токарська А.С. та інші.

Емпіричною базою роботи було чинне законодавство України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження пов'язаний з програмою наукових досліджень, що виконуються Одеською національною юридичною академією відповідно до державної науково-технічної програми "Правові засади розбудови державності України", наукової програми Міністерства освіти і науки України "Актуальні проблеми розбудови демократичної соціальної правової держави відповідно до вимог Конституції України" та плану НДР Одеської національної юридичної академії на 1998-2000 рр. Тема дисертаційного дослідження також перебуває в руслі програми наукових досліджень кафедри теорії держави і права Одеської національної юридичної академії, на якій виконана дисертаційна робота, і яка розробляє тему: "Загальна теорія держави і права, історія політичних і правових вчень у системі вищої юридичної освіти" (1998-2000 р.).

Мета і задачі дослідження полягають в обґрунтуванні положення про мову як єдиного носія правової думки й інформації, розкритті взаємозв'язку між мовою і правом, які перебувають в динаміці один щодо одного, істотно впливаючи один на одного своїм внутрішнім змістом. Головна мета дослідження полягає в розкритті сутності впливу мовного середовища на правоутворюючий і законотворчий процеси. Внаслідок актуальності проблеми мови не тільки для формування, але і для розвитку правової сфери дисертант ставить за мету комплексний аналіз мови як правоутворюючого фактора. У дисертації дається науковий аналіз процесу національного правничого мовотворення. Метою роботи також є розкриття особливостей законодавчої стилістики і лінгвістики, специфічних критеріїв правничої термінології.

Об'єктом дослідження є правна система держави у взаємодії з національною мовою, роль мови в процесах правоутворення і законотворення.

Предметом дослідження виступає відображення національної мови в мові права і мові закону, стиль мови закону, особливості формування і розвитку національної правничої термінології, законодавча лінгвістика, функціональне призначення правового тексту.

Методи дослідження. Серед сучасних методів у дисертації послідовно використовується герменевтичний метод, що запрограмований на новий підхід до розуміння та інтерпретації мови права і мови закону, правничого мовотворення.

Предметна галузь герменевтичного методу виявляється у саморозкритті думки щодо поняття. Використання герменевтичного методу дає можливість розглядати в єдності розуміння – як здатність відтворювати в собі роботу ~~структури~~ тексту – і пояснення – як операцію іншого рівня, що зростає з розумінням і перебуває у з'ясуванні кодів, які лежать в підоснові цієї роботи. Для всебічного методологічного дослідження питань мови права в дисертації використовуються традиційні для правознавства: метод історизму, що дає можливість простежити процес становлення і розвитку мовних проблем, відтворити розвиток теорії мови як продукту реалізації пізнавальної діяльності людини; порівняльний метод, що дозволяє відобразити реальні відношення тотожності, подібності та різниці між національною мовною сферою права і закону та іншими існуючими мовними сферами; догматичний метод, який надав можливість вивчити і тлумачити правну інформацію з позицій її формального мовного відображення; системний підхід, що дозволив повніше, глибше усвідомити роль мови в правовій сфері, її внутрішню структуру у взаємозв'язку з правом, скласти уявлення про необхідне структурування правової інформації.

Для досягнення мети, яка поставлена автором, у дисертаційному дослідженні вирішуються наступні завдання:

- розкриття ролі мови як необхідного елемента для існування правових реалій і затвердження позиції щодо мови як першооснови не тільки правової норми, але й якісного аспекту існування правової системи взагалі;
- висвітлення впливу мови окремого закону і права в цілому на свідомість людини, яка формує мотиви правової поведінки;
- відбиття особливостей стилю мови закону, розкриття основних рис, які властиві законодавчій лінгвістиці, яка синтезує окремі елементи в єдину категорію – *правниче мовотворення*;
- розгляд з позицій специфічних національних особливостей термінології чинного законодавства України.

Наукова новизна одержаних результатів. З позицій теорії права дисертаційна робота є першим дослідженням у галузі функціонального впливу мовної сфери на формування національної правової системи, де такі правові категорії, як мова права і мова закону, одержують комплексне розроблення. При цьому фіксуються ці категорії як загальноправні, що мають свої особливі риси і напрями розвитку. Вперше мова і право розглядаються в органічній єдності як відкриті системи, що розвиваються не тільки паралельно, але і взаємодіючи одна з

одною, формуючи національний мовно-правний фонд. Стверджується, що мова – суть першооснова формування права і невід'ємний супутник його зовнішнього втілення. При дослідженні дисертант використовує сучасні розробки в галузі соціопсихології, семіотики, когнітивної психології, герменевтики, що дає можливість комплексно досліджувати право і мову, вийти до якісно нової теорії розуміння і тлумачення правового тексту.

Елементи наукової новизни проведеного дослідження містяться в наступних положеннях дисертації, що виносяться на захист:

- поняття *правничого мовотворення* як процесу формування мовної основи правового середовища;
- мова як першооснова формування національної правової системи;
- специфіка мовного впливу правової інформації на свідомість і поведінку індивіда;
- бачення національної мови закону як складової загальноправної мови;
- змістова характеристика й особливості законодавчої стилістики;
- необхідність використання герменевтичних досліджень у розумінні правової інформації;
- пропозиції щодо необхідності створення національної правової лексикологічної системи;
- пропозиції, спрямовані на удосконалення мови закону, законодавчої техніки, національної правничої термінології.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертація містить висновки і пропозиції щодо удосконалення національного правового лексикологічного середовища. Положення, сформульовані в роботі, можуть бути враховані законотворчими та іншими нормотворчими органами в процесі створення нормативно-правних актів, можуть бути корисні правозастосувальним органам, насамперед судовим, оскільки саме в цій сфері застосування права потрібне належне використання мовних форм. Висновки і рекомендації автора можуть бути використані при проведенні правової реформи в Україні з метою більш чіткого мовного оформлення правових приписів, насамперед при розробці нових кодексів і законів.

Положення дисертації сприятимуть удосконаленню навчального процесу при викладанні курсу «Теорія держави і права», а також розробці спецкурсів «Теорія мови права», «Українська правнича термінологія», «Законодавча

стилістика», «Законодавча техніка». Деякі матеріали дисертації використовувалися здобувачем у 1997-2000 роках при проведенні семінарських занять з курсу «Теорія держави і права» в Одеській національній юридичній академії.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися на кафедрі теорії держави і права Одеської національної юридичної академії, а також на наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції, присвяченій 150-річниці юридичного інституту ОДУ (Одеса, 1997 рік), 3-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу й аспірантів Одеської державної юридичної академії (Одеса, 2000 рік).

Публікації. Основні результати, отримані автором у процесі розробки теми дисертації, викладено в п'ятих наукових статтях, три з яких містяться у фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України.

Структура і обсяг роботи. Структура дисертації складається з вступу, трьох розділів (перший і третій включає три підрозділи, другий – чотири), висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг рукопису складає 187 сторінок, список використаних джерел і нормативних актів об'єднує 195 найменувань і міститься на 14 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Перший розділ “Методологічні питання процесу правничого мовотворення” складається з трьох підрозділів, у яких розкривається значення мови як носія правової інформації для формування правової культури. У цьому розділі подано ідею правоутворюючого процесу в новому ракурсі розгляду – фактору мови як першооснови формування національної правової системи; визначено необхідність застосування герменевтичного підходу при формуванні і використанні нормативно-правної інформації та розкритті сутності процесу правничого мовотворення.

У підрозділі 1.1. “Свідомість, мова, правна інформація: аспекти взаємовідношення” викладаються розробки філософів, правознавців і філологів, що розкривають суть проблеми мовного сприйняття правової інформації, вплив цієї інформації на свідомість, тим самим визначаючи поведінку суб'єкта. Одним із таких проявів є вплив мови права на правну свідомість індивіда, рух правової інформації через слово до розуму індивіда, що дає йому можливість вибудовувати

поведінку відповідно до моралі і правних підвалин суспільства. Моральна свідомість розглядається в безпосередньому зв'язку з правосвідомістю та у взаємодії з нею. Мораль, свідомість, право – категорії, які мають різні аспекти, однак об'єкт їхнього втілення єдиний – це людина. Розгляд даної проблематики допомагає проаналізувати питання впливу моралі на право, закону на особистість, суспільства на свідомість індивіда з позицій мовного відображення предмета дійсності, явища, відношення, процесу у свідомості індивіда. Звертається увага на такі структурні рівні поведінки, як дія, операція, вчинок, діяльність. У діяльності людини реалізуються бажання й інтереси суб'єкта; вона значною мірою визначає весь спосіб життя. Веління (воля) законодавця, втілене через мову в законі, спрямоване на свідомість суб'єкта, але проявом цього веління є поведінка, дії суб'єкта.

Право стає законом, якщо є логічна структура, що відбиває державно-власну, вольову, загальнообов'язкову його сторону. При цьому нормативи закріплюються, фіксуються в тексті, мові нормативно-правного акта. У свою чергу, мова нормативного акта (як самостійне явище) існує, якщо збережена граматично правильна її форма і структура.

Право не може регулювати будь-які суспільні відносини або поведінку людей, не отримавши формалізованого, саме мовного втілення. Право може бути доведене до свідомості людини тільки через інформацію, що міститься в мові.

Підрозділ 1.2. “Мова – першооснова правової системи” включає характеристику мови як продукту розумової діяльності людини, способу оформлення думки, показує існуючий зв'язок між мовою і правом, розкриває сутність впливу мовного фактора на процеси правоутворення та законотворення.

Зв'язок права і мови складний, оскільки обидві ці категорії мають ідеальне і матеріальне втілення: мова – через мовлення, а право – завдяки закону. Мова має своїм джерелом практичні потреби людей і служить їм у щоденній діяльності. Право також має одним із своїх джерел саме потреби суспільства. Ці потреби полягають у необхідності упорядкування суспільних відносин і подолання конфліктів. У такий спосіб вибудовується послідовність: потреби суспільства, тобто суспільна необхідність у врегулюванні тієї або іншої галузі суспільних відносин; далі – формулювання певного закону, що регулює необхідну галузь; потім складається правна система суспільства з такими елементами, як законодавство, судова практика, правна ідеологія та ін., що утворюють національну правну систему. І в усіх елементах на всіх стадіях буття правової системи невід'ємним супутником є мова.

Правоутворення і законотворення є складними процесами, що відбуваються у соціальному житті. На ці процеси впливають найрізноманітніші природні та соціальні фактори, у тому числі такий важливий компонент соціальної сфери, як мова. Специфіка мови перебуває в її амбівалентності, двоїстості: будучи фактором, що впливає на процес правоутворення, вона виступає також як правоутворюючий елемент. Процес правоутворення — це взаємодія всієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів, серед яких мовні, природні, соціальні, ідеологічні, свідомо-вольові. Цими факторами визначаються зміст і форма будь-якої норми права, її місце у системі законодавства, соціальне призначення і роль. Разом з тим правоутворення виступає як вираження соціальної необхідності. На відміну від правоутворення процес правотворення обмежений діяльністю держави, його нормотворчих органів, але в його розвитку не менш важливе місце належить мовному фактору. Правотворення припускає офіційну організаційно оформлену діяльність нормотворчих органів держави, що завершує соціальний процес правоутворення і результатом якого виступає мовне юридичне формулювання норм права.

Мовний фактор не може бути жорстко відособлений у процесі правоутворення від інших факторів. Мова перебуває в органічній єдності з навколишнім середовищем, і такі фактори, як демографічні, біологічні, фізіологічні, соціологічні, політичні, ідеологічні безпосередньо впливають на розвиток мови, водночас є правоутворюючими факторами.

Правоутворення піддається впливу мовного середовища, воно безпосередньо пов'язане з умовами існування його носіїв. Мова змінює правне середовище тільки через своїх носіїв, які за допомогою мови фіксують соціальну реальність і виражають правні нормативи в мовних символах. Саме мова впливає на сприйняття правового середовища і є фундаментальним аспектом пізнання цього середовища. Мова існує для символічного відображення правового середовища і одночасно впливає на сприйняття цього середовища. Мова, як і право, — організм, що розвивається, тому текстове оформлення права за допомогою мови в умовах, що змінилися, здатне наповнитися новим змістом.

Підрозділ 1.3. “Результат правничого мовотворення: правний текст та його функції” присвячений характеристиці правового тексту як результату правничого мовотворення. Визначається, що правний текст є найважливішою формою прояву права, виступає продуктом відображення існуючої правової реальності, є результатом процесу стабілізації певних суспільних відносин і водночас вираженням правових відносин. Межі правового тексту визначаються:

вербальним аспектом, що являє собою текст із погляду існування конкретних речень; синтаксичним аспектом, що фіксує взаємовідношення частин тексту; семантичним аспектом, який висвітлює те, що виражає текст як єдине ціле. Сюди ж можливо віднести послідовність, ретроспективність, інформативність, цілісність правового тексту.

Правний текст являє собою структуру, елементи якої – слова, словосполучення, речення, висловлення – складають лексичну основу тексту, виявляють собою ієрархію залежностей. Структура формальної сторони правового тексту залежить від структури змісту. Мета структурного поділу правового тексту на речення, висловлення, абзаци, параграфи і глави полягає в оптимізації розуміння, при цьому кожний із названих елементів відіграє самостійну роль. Чітке структурування тексту – необхідна умова його формалізації, тому що правильна передача висловлених у ньому думок неможлива без виділення різних структурних частин формальної сторони правового тексту, які відповідають структурній побудові змісту.

Онтологічний аспект правового тексту відбиває самостійність його розвитку в культурно-історичному контексті, а гносеологічний аспект припускає розгляд правового тексту як вирішення завдання його тлумачення суб'єктом, що пізнає. Глибина проникнення в правний текст досягається залученням інструментарію правової герменевтики.

Розуміння в герменевтиці є результатом інтерпретації, що здійснюється в герменевтичному колі. Герменевтичне коло передбачає поперемінний рух пізнаючого від розуміння частини до цілого і від цілого до частини. Об'єкт дослідження правової герменевтики – правний текст і його значення. Головне завдання – інтерпретація правового тексту і створення теорії розуміння правового тексту в контексті існуючих ситуацій інтерпретації, що уявляється як східчастий процес розкриття духовних потенцій індивіда. Уявляється, що завдання правової герменевтики не тільки в розкритті значення правового тексту, але й у розумінні самого права з метою його інтерпретації, тому герменевтичний метод одержав розгорнуту характеристику в роботі. Пізнання правового тексту виступає як проблема розуміння тексту, як його сприйняття суб'єктом. Пізнання як практична діяльність людини визначається цілями і завданням, має свою спрямованість і завжди мотивоване. Гносеологічний аспект правового тексту передбачає розгляд його в таких площинах: аналіз смислу і значення тексту, інтерпретаційної діяльності суб'єкта (текстова форма), співвідношенні правових понять із зовнішнім контекстом, логічної структури правового тексту, співвідношенні правового тексту і

правної реальності, сутності правних понять. Онтологічний статус правного тексту дозволяє розглядати правний текст як самостійний твір, який змінюється у часі і просторі певної культури. У свою чергу гносеологічний статус правного тексту дозволяє визначити специфіку правного мислення як пізнавальної діяльності та його творчий характер, фундаментом якого є одна з основних операцій права – інтерпретація.

Другий розділ **“Мова закону: загальнотеоретична характеристика”** відображає місце мови закону в загальній системі національної літературної мови. У ній показана роль мови закону в законотворчій діяльності, вплив розвитку національної мови на мову нормативно-правних документів; розглядаються поняття законодавчої стилістики і лінгвістики, їх особливості, риси розвитку і становлення; виділяється проблема удосконалення мови закону в законотворчій діяльності України.

У підрозділі 2.1. **“Історія розвитку мови закону”** подане історико-правне дослідження процесу розвитку мови права в цілому і мови нормативно-правних актів особливо. Виділені етапи розвитку мови права, починаючи від мононорм і неписаного права до створення кодифікованих збірників нормативно-правних актів. Характеризуються різні форми збереження мови законів, а також взаємодія мов різних правних систем, що мали місце в процесі історичного розвитку людства, зокрема в зв'язку з розвитком мови закону на слов'янських землях.

Лексика і фразеологія мови закону мала особливу термінологічну організацію; базувалася на народній мові і включала словниковий фонд, що традиційно використовувався у слов'янському суспільстві. Історично склалося так, що до Жовтневої революції складно стверджувати існування української мови закону. Разом з тим у постреволюційний період розвитку нашої національної правної мови простежується певне піднесення, про що свідчать роботи академіка А.Ю. Кримського. Сьогодні у взаємодії між різними національними правовими мовами необхідно не загубити самобутність, що заклали наші предки, і відродити національну термінологічну систему мови права України.

Підрозділ 2.2. **“Законодавча стилістика”** присвячений характеристиці особливостей стилю мови закону та певних вимог до мови закону, розкриттю сутності законодавчого стилю як особливого різновиду літературної мови.

Стиль мови закону має специфічні особливості, однак він існує не ізольовано від інших мовних стилів. Він містить у собі всі головні риси

національної мови, з погляду морфології і синтаксису. Мова закону, як і будь-який інший різновид мовного стилю, виступає формою соціального спілкування, за допомогою якої законодавець впливає на суспільство. Мова закону належить до офіційно-ділового стилю, що виконує функцію не тільки повідомлення, але і впливу на свідомість та поведінку індивіда. Підставою для виділення законодавчого стилю як самостійного стилю літературної мови є те, що при викладенні думки законодавця у формі нормативного акта використовуються також мовні засоби, розроблені спеціально для сфери нормотворення; мова закону обумовлена особливими соціальними завданнями, що постають перед правом, а також специфікою відображення предмета; мова закону характеризується спеціальними композиційними і стилістичними засобами, особливим словниковим запасом для викладення думки законодавця.

Для нормативно-правного акта характерні певні риси: монологічний спосіб викладу, наявність попереднього усвідомлення, логічна послідовність, зв'язаність, інформативність, цілісність по структурно-змістовних параметрах, завершеність і повнота викладу. Загальною рисою є також виклад нормативно-правного акта національною літературною мовою з дотриманням загальноновстановлених на момент прийняття акта правил граматики і синтаксису. Для мови закону виділяються принципи добору й об'єднання засобів як у галузі лексики, так і в галузі граматики, внаслідок чого утворюються сукупності й організації мовних форм закону.

Законодавчий стиль – це об'єктивно обумовлена й усвідомлена, об'єднана сукупність способів використання лексики і граматики, що виділена шляхом аналізу та синтезу засобів мовного спілкування в галузі права, яка співвідноситься з іншими такими самими засобами мовного спілкування у суспільстві.

Підрозділ 2.3. “Законодавча лінгвістика” включає аналіз існуючого національного лексикологічного середовища, спрямований на визначення основних лексикологічних особливостей мови законів.

Тема лексики мови закону є найбільш дослідженою, й певною мірою саме її специфіка дозволяє стверджувати існування законодавчого стилю, оскільки саме в лексиці мови закону найбільше особливостей. Словниковий запас, що використовується для викладення правних понять, носить ступінь першорядності. Для законодавчої лексики характерні слова-антоніми і в законодавчій лексикології про антонімію слів варто говорити як про явище смислове, тобто логічне, що суть протилежність і взаємовиключеність значень мовних одиниць. Лексична особливість антонімії має велике значення при упорядкуванні

нормативно-правного акта, оскільки за допомогою протиставлення слів, понять, термінів досягається чіткість і ясність думки законодавця. У правових текстах використовується синонімія, тобто взаємозамінність слів і словосполучень. Синонімія в праві використовується в прагматичних цілях для уточнення і деталізації не тільки думки законодавця, але і змісту нормативно-правного акта. У мові українського законодавства омонімія має обмежене застосування, ніж, наприклад, у російській мові. Це пов'язано з тим, що деякі слова української мови мають у порівнянні з відповідними словами російської мови більше полісемічне, ніж омонімічне значення. Дослідження правового лексикону в цілому і лексикону правничих текстів показують, що полісемія слів як у праві, так і в нормативних документах частіше всього має форму метафори і метонімії, які стають своєрідними засобами правничої техніки. Право доповнює і розширює значення слів, чим збагачує загальний лексикон. У деяких випадках право розширює змістовне значення слова в специфічних правових цілях, за рахунок чого також відбувається збагачення полісемічних особливостей української мови.

У підрозділі 2.4. “Проблеми поліпшення мови законів у законотворчій діяльності України” розглядається проблемність впровадження національної мови в усі галузі суспільного життя, основні проблеми сучасної термінології мови законів, подається розгляд основних законів логіки – необхідного супутника створення якісного закону як з боку змістового, так і з боку мовного відображення, подані напрями поліпшення мови національного законодавства.

Досвід вітчизняної законодавчої техніки, а також законодавчої техніки сучасних держав дозволяє виділити систему вимог і заходів законодавчої техніки, що в процесі використання підтвердили свою цінність. Необхідно домагатися, щоб закони були точними і дохідливими, щоб мова закону була єднанням законодавчої волі та думки, щоб у законі були виражені особливості української законодавчої стилістики не тільки за змістом, але і за формою. Мова українського законодавства – це в принципі нове явище. Однак ця обставина не свідчить про те, що між мовою закону радянського періоду і мовою законодавства незалежної Української держави немає зв'язку. Зв'язок виражається у самій українській мові. Сьогодні законодавець має використовувати в законотворенні традиції і звичаї українського народу, правничу термінологію, що історично склалася, мовні вирази і синтаксичні конструкції. Основні висновки щодо поліпшення мови закону зводяться до таких: науковий підхід при створенні нормативно-правних актів має стати визначальною рисою законотворення; професійне володіння правничою технікою; досконале володіння мовою – лексикою, граматиною

морфологією, синтаксисом; використання методів аналізу і синтезу, логіко-мовного, формально-логічного, аналогії, герменевтики; утворення спеціальних редакційних комісій, що включають до складу лінгвістів, юристів, соціологів, фахівців з ЕОМ; підвищення загальної культури законодавця; проведення соціологічних досліджень з питань розуміння законів, з'ясування недоліків мови закону.

Розуміння проблеми мови закону для здійснення влади в Україні одержало свій вираз у прийнятті 9 лютого 1999 року Указу Президента "Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади". Відповідно до Указу при Кабінеті Міністрів України засновано Інститут нормотворчої діяльності як державну установу, що здійснює прикладні дослідження сфери нормотворення виконавчої влади.

Третій розділ "Правнича термінологія та її удосконалювання" присвячено розгляду національної правничої термінології, її характерним рисам і специфіці. Розглядаються питання створення загальноправного тезауруса й уніфікації правничої термінології як чинника, що сприяє подальшому розвитку і систематизації мови закону, приведенню його в цілісну систему. Подані положення розкривають необхідність глобального перегляду використання лінгвістичних підходів до існуючої національної правничої термінології.

У підрозділі 3.1. "Специфіка та класифікація правничої термінології" визначені основні напрями розвитку української правничої термінології. Будь-яка спеціальна мова має свою особливу термінологію, яка пов'язана з існуванням спеціальних понять у певній сфері суспільного життя. Юриспруденція є спеціальною галуззю знання, де проблема термінології надзвичайно актуальна. Чим більш досконале законодавство, чим більш оптимально воно регулює суспільні відносини, тим більш вдосконалена правнича термінологія. Терміни додають правному тексту компактність, чітку спрямованість, досконалість і, одночасно, позбавляють від занадто широких визначень. Ступінь розробленості правничої термінології свідчить про рівень правної культури суспільства. Адже чим більше розвинена правна система, правна наука, законодавча техніка, тим більше чіткою і відшліфованою стає правнича термінологія. У порівнянні зі звичайним словом термін несе у собі більш певне змістовне навантаження, він безпосередньо співвідноситься з поняттям, яке визначає. Правничій термінології властиві такі риси, як загальнорозповсюдженість і системність. Правничі терміни складають органічну систему і мають різноманітні зв'язки між собою.

Для удосконалювання правничої термінології доцільно утворення спеціальної термінологічної комісії, яка б займалася питаннями мови закону. Цю комісію варто було б утворити при Міністерстві юстиції України або при законотворчій комісії Верховної Ради України. У завдання комісії має входити: аналіз законодавства з погляду його термінологічної єдності; удосконалення й уніфікація правничої термінології; експертиза законодавчих проектів на предмет використання в них правничої термінології і мовного оформлення в цілому; упорядкування різного роду словників, списків синонімів, омонімів, правничих дефініцій та ін. Розробка, удосконалювання і впровадження у правотворчу і правозастосувальну діяльність правничої термінології є необхідною ланкою на шляху створення національної правної лексики.

Важливо розмежовувати проблеми правничої термінології і власне правничі проблеми, мовну і правничу форму закону. Закон виражається в правних поняттях, що втілюються в мовних конструкціях. Невдалий термін, недостатньо чітке оформлення законодавчої думки може бути наслідком як витрат мовного оформлення, так і результатом того, що використовуване правне поняття, яке необхідно висловити у словесній формі, недостатньо точне і зрозуміле. Існує певна взаємозалежність законодавчої думки, поняття і терміна як мовної форми існування права.

Підрозділ 3.2. “Загальноправний тезаурус і уніфікація правничої термінології” представляє загальноправний тезаурус як найбільш зручну форму систематизації правничої термінології для всіх галузей національного законодавства. Тезаурус має галузеве призначення, але в той самий час є багатогалузевим за концентрацією термінів, що входять до його складу і можуть використовуватися для координатного індексування джерел нормативно-правної інформації. Координатне індексування дозволяє відображати текст правового документа індексацією будь-яким числом слів або комбінацією слів. Нормалізація лексики тезауруса виключенням синонімів, омонімів і полісемів дозволяє здійснювати запис характеристик нормативно-правного акта або окремого припису, а також запит у формі, яка необхідна для проведення автоматизованого пошуку інформації, що міститься в актах за певними ознаками або комбінаціями. Ця риса тезауруса робить його ефективним інструментом нормотворчої діяльності.

Перевага роботи з тезаурусом полягає в тому, що об'єктом аналізу термінологічної лексики є тексти чинних законодавчих та інших нормативних актів. Тому тезаурус, складений на базі лексики конкретного нормативно-

правного матеріалу та її ретельної обробки, являє собою вичерпну систематизацію правничої термінології, що реально існує. Він є важливим інструментом удосконалювання правничої термінології.

Під уніфікацією правничих термінів розуміється сукупність заходів, засобів діяльності, що спрямована на досягнення єдності правничої термінології, її однаковості, усунення непотрібної синонімії, суперечностей і різнотлумачення. Результатом такої уніфікації стає система упорядкованої, однакової і належним чином оформленої правничої термінології.

У підрозділі 3.3. "Особливості української правничої термінології" розкриваються особливості становлення і розвитку української літературної мови як визначального фактору в процесі національно-культурної консолідації суспільства і формування правної системи України. Розглядаються історичні умови, у результаті яких відбулася еволюція української мови. Серед специфічних особливостей, що відрізняють українську мову від інших мов, – відмінності у фонетиці і морфології. Українську правничу термінологію формують законодавчі акти і нормативні документи, що створювалися в різний час. Вони використовувалися в різних політико-економічних умовах, базувалися на різних методологічних основах, переслідували різні цілі. Не можна не відзначити, що формування правничої термінології як загальної, так і галузевої, в Україні більше сімдесяти років координувалося правилами російської мови. Аналіз сучасного стану української правничої термінології дозволяє дійти висновку про глибокі проблеми її становлення, що істотно ускладнює функціонування правної системи, ускладнює роботу юристів. Ось чому гостро стоїть питання необхідності вироблення єдиної української правничої термінології, і цьому може сприяти створення термінологічних словників з права.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації підведені підсумки дослідження, а також сформульовані рекомендації щодо науково-теоретичного і практичного використання результатів проведеного дисертаційного дослідження.

Дисертант дає оцінку мові як соціальному явищу, здатному впливати в необхідному напрямі на свідомість людини. Мова права розглядається як практичний результат інтелектуальної діяльності людей і є безпосереднім відбитком соціального буття. Сфера поширення мови права об'ємна: свідомість,

соціум, законодавство, судова практика, правнича освіта і наука. Базою її розвитку є національна мова, що визначає специфічні особливості мови права і мови закону. За допомогою ствердження даних позицій відбувається процес збагачення розуміння мови права, забезпечується поглиблення досліджень у даній галузі. Мова закону в процесі законотворення одержує необхідне висвітлення з позицій її розвитку в національній правовій системі, розкриваються особливості стилю мови закону, законодавчої лінгвістики і стилістики. Дисертант підходить до створення теоретичної бази для подальшого розвитку досліджень у галузі мови права і мови закону, розробки єдиної правничої термінології, формування загальноправного тезауруса з використанням специфіки української мови. Слід також підкреслити, що перегляд устояних положень про природу мови, пошук оновленої парадигми її аналізу і синтезу – найбільше характерна риса цього дослідження. Принципову роль у цьому відіграла необхідність систематичного обліку контекстуальних, у тому числі й екстралінгвістичних факторів використання мови. Розглядаються негативні наслідки недосконалого використання мови в нормативно-правних актах. Все це приводить до необхідності реформування такої галузі правотворчого процесу, як правнича техніка.

Робляться висновки щодо розкриття поняття національної мови права, особливостей її розвитку і формування, а також поняття правничого мовотворення як певної форми лексикологічної, семантичної, а надалі й лексикографічної діяльності, що здійснюється у системі національної мови і спрямована на формування мови права і мови закону. Подано гіпотезу про мову як визначальний фактор формування правової системи.

У динаміці розвитку мови права можливе певне розмежування аспектів аналітичного дослідження. Використовуючи досягнення в галузі права, мовознавства, психології, герменевтики, сьогодні необхідно забезпечити таке бачення напрямів розвитку теоретичного дослідження мови права, яке б дало можливість зберегти (а в деяких випадках відродити) традиційні національні мовно-правні цінності, змінити існуючий процес калькування і відтворити мову права у тому стані, у якому вона відповідала би правному менталітету і національним правовим традиціям України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кравченко С.П. Основні відзнаки мови юридичних законів // Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя юридичного інституту ОДУ): 36. наук. праць. - Одеса, 1997. - С. 50-53.
2. Кравченко С.П. Про стиль законодавства // Право України. - 1998. - № 3. - С. 62-63, 92.
3. Кравченко С.П. Проблемність юридичної термінології та шляхи її удосконалення // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. праць. - Одеса, 1998. - С. 50-58.
4. Паньков А.І., Кравченко С.П. До питання мови юридичного закону та її вплив на правову культуру суспільства // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. праць. - Одеса, 1998. - С. 59-64.
5. Кравченко С.П. Деякі аспекти розвитку мови законодавства (історичне есе) // Актуальні проблеми держави та права: 36. наук. праць. - Одеса, 1999. - Вип. 6. - Ч. 2. - С. 173-179.

АНОТАЦІЇ

Кравченко С.П. Мова як фактор правоутворення та законотворення. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01. - теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень. - Одеська національна юридична академія, Одеса, 2000.

Дисертація присвячена дослідженню функціонального впливу мови на процес правоутворення, ролі національної мови в процесі законотворення. Мова наведена як першооснова формування національної правової системи, невід'ємний елемент становлення і розвитку права. Мова - єдиний спосіб формалізації права і ідеї закону - знаходиться в безпосередньому зіткненні з усіма правоутворюючими факторами. Мова і право отримали відбиття в дисертаційних роботах як органічні взаємодіючі системи, що розвиваються і формують одна іншу.

Сформульоване поняття правничого мовотворення дозволяє розкрити з лінгвістичних, стилістичних, граматичних, лексикографічних позицій процес формування мови закону як органічної частини національної мови. Результати розгляду мови права і мови закону дозволяють поставити завдання збереження і відтворення національної мови права, оскільки процес реформування як мовної, так і законодавчої бази вимагає збереження національних правних традицій і цінностей.

Ключові слова: правоутворення, законотворення, мова права, правнича термінологія, мова закону, законодавча стилістика, правний текст, законодавча лінгвістика, правниче мовотворення.

Кравченко С.П. Язык как фактор правообразования и законотворчества. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права, история политических и правовых учений. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2000.

Диссертация посвящена исследованию функционального воздействия языка на процесс правообразования, роли национального языка в процессе законотворчества. Язык представлен как первооснова формирования национальной правовой системы, неотъемлемый элемент становления и развития права. Язык и право получили отражение в диссертационной работе как органические взаимодействующие системы, развивающиеся и формирующие одна другую.

Ревизия существующих позиций в отношении факторов правообразования привела к формированию нового взгляда в отношении данного процесса. Язык – единственный способ формализации права и идеи закона – находится в непосредственном соприкосновении со всеми правообразующими факторами. Определяя их, он тем самым создает возможность их изучения, анализа и проецирования на существующую правовую реальность.

В работе развивается герменевтический подход применительно к анализу понимания и осмысления правовой информации. Правовая информация непосредственным образом воздействует на поведение личности, определяя необходимые условия и определяя предпосылки правомерного поведения. Воздействие осуществляется с помощью совокупности правовых и знаковых (языковых) критериев и направлено на принятие субъектом решения о выборе цели, способа и формы юридически значимого поведения.

Определение того, что существуют факторы, которые непосредственно воздействуют на формирование права, а также предшествуют каждому законодательному акту, находясь одновременно вне этого акта, иными словами, признание генетической концепции права дало возможность в полном объеме разграничить понятия правообразования и правотворчества (нормотворчества). Правообразование – сложный процесс формирования не только норм права, но и формирования обыденного правосознания, правовой идеологии, правовой среды в целом. И поскольку этот процесс проходит в социальном бытии, им невозможно овладеть вне объективной действительности. Также и языком невозможно овладеть вне социального взаимодействия, т.е. вне общения с другими людьми. Существование и развитие языка у *homo sapiens* представляет собой уникальный вид абстрагирования, механизм которого является основой познания. Язык дает возможность процессу правообразования протекать в определенной абстрагированной форме, т.е. проходит процесс символизации объективно-идеальных факторов общественного бытия. Язык воздействует на восприятие правовой среды, и является фундаментальным аспектом познания этой среды. Существовая для символического отображения правовой среды, язык одновременно воздействует на то, как эта среда воспринимается.

Воздействие, которое язык оказывает на правообразовательный процесс, раскрывается непосредственно в правовом тексте, который является основным носителем знаков в правовой реальности. В юридической деятельности весомую роль играет как понимание текстов, так и разработка текстов, которые подлежат пониманию. Правовой текст – не только отображение действительности, но и ее социально значимая частица, в нем опосредована человеческая субъективность. В этом аспекте складывается процесс понимания при герменевтическом рассмотрении, который проходит в двух ортогональных областях: в вертикальной, где происходит процесс перехода от непонимания к пониманию (процесс формирования понятий) и горизонтальной, где один субъект познает понятия, которые сформулированы и присутствуют в сознании другого субъекта. Иными словами, речь идет о процессе взаимопонимания между законодателем (органом нормотворчества) и субъектами права, когда понятие, осознанное законодателем, правовые реалии должны быть адекватно восприняты субъектами права. Среди задач правовой герменевтики выделяется как понимание соответствующих правовых положений, материализующихся через язык (правовой текст, информацию), так и понимание самого права с целью его всесторонней интерпретации, поскольку интерпретация права представляется как самостоятельный акт, который создает естество права.

Сформулированное понятие юридического языкотворчества позволяет раскрыть с лингвистических, стилистических, грамматических, лексикографических позиций процесс формирования языка закона, как органической части национального языка. Результаты рассмотрения языка права и языка закона позволяют поставить задачу сохранения и воссоздания национального языка права, поскольку процесс реформирования как языковой, так и законодательной базы требует сохранения национальных правовых традиций и ценностей.

Ключевые слова: правообразование, законотворчество, язык права, юридическая терминология, язык закона, законодательная стилистика, правовой текст, законодательная лингвистика, юридическое языкотворчество.

Kravchenko S.P. Language as a factor of law-formation and law-making. – Manuscript.

Thesis for a Candidate of Law's degree by speciality 12.00.01. – Theory and History of the State and Law, History of Political and Legal Doctrines. – Odessa National Law Academy.

The Ph. D. thesis is devoted to the research of functional influence of a language on the process of law-formation and to the role of the national language in the process of law-making. Language is presented as a basis of formation of the national legal system, an integral element of formation and development of law. Language is a unique way to formalize the right and idea of law, it's in direct contact with all the factors of law-formation. Language and law were reflected in the thesis as two organic cooperating systems developing and forming one another.

The formulated concept "linguocreation of law" allows to expose the process of formation of the law from linguistic, stylistic, grammatic, lexicographic positions, as the organic part of the national language. The results of consideration of law and of language of statute allow to pose a problem of reservation and reconstruction the national language of the law, as the process of reforming both linguistic and legislative base requires the reservation of national legal traditions and values.

Key words: law-formation, law-creation, language of law, technical terms of law, language of statute, legislative stylistics legal text, legislative linguistics, linguocreation of law.